

УДК [001.9:061.2 – 053.5/.81] (477.83/.86)«18»

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ТА МОЛОДІЖНО-СПОРТИВНІ ТОВАРИСТВА Й ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (20-30-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Панфілова Т. О. (Львів)

У статті проаналізовано етапи відновлення та розгортання діяльності культурно-освітніх і молодіжно-спортивних товариств та організацій, їхню роль у піднесенні культурно-освітнього рівня українського населення краю, особливо селянства, діяльність товариств «Просвіта», «Рідна школа», а також молодіжних організацій.

Ключові слова: «Просвіта», «Рідна школа», асиміляція, полонізація, «Пласт», «Січ», «Луг».

Під час Першої світової війни, особливо в роки тимчасової окупації Східної Галичини російською армією, культурно-освітні товариства й організації були зруйновані. Під приводом боротьби проти мазепинців-націоналістів російська військова адміністрація розгорнула антиукраїнську кампанію та масові репресії проти громадсько-політичних та культурно-освітніх діячів, зокрема з «Просвіти» та «Рідної Школи», а також Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Було репресовано сотні їхніх керівників та активних членів, багатьох страчено та депортовано у віддалені райони Росії, зокрема, Сибіру. В полум'ї війни згоріло 3617 шкіл, 246 церков, зруйновано понад 2000 читалень «Просвіти» [13, с. 24-28].

Після окупації 1918-1919 рр. Східної Галичини Польщею розгорнулася масштабна асиміляційна політика щодо українців. Головні її принципи в галузі освіти й культури були чітко окреслені у так званих «кресових законах» – «Про деякі положення в організації шкільництва» та «Про державну мову в адміністративних органах місцевого самоврядування», схвалених сеймом 31 липня 1924 р. Підготовлені ендецькими ідеологами, які відстоювали принципи однонаціональної держави, «кресові закони» були покликані забезпечити асиміляцію українців та інших національних меншин у Польщі. У Законі про державну мову й мову урядування адміністративних властей стверджувалося, що на території Польщі державною мовою є польська. У законі про шкільну реформу було зазначено, що основним типом державної школи є двомовна або так звана утравквістична школа, яка була насправді польською, адже основні предмети викладалися польською мовою. Незважаючи на масові протести (у державні інстанції було надіслано понад 116 тис. декларацій з вимогою організації шкільного навчання рідною мовою) вже в 1926-1927 навчальному році в Західній Україні було 1934 двомовних і 2270 польських шкіл, а українських залишилося всього 845 [1; 16, с. 6-10].

У подальшому ліквідація українських загальноосвітніх шкіл продовжувалася. Після

травневого 1926 р. перевороту в Польщі санаційний уряд задекларував, що у Східній Галичині та Волині він «задовольнить освітні потреби українського населення в українській мові», що будуть «засновані публічні загальні школи з українською мовою навчання», а в усіх державних школах буде запроваджено вивчення української мови, що буде відкрито державні гімназії та загальноосвітні ліцеї, професійні школи з українською мовою навчання, а при університеті ім. Яна Казимира у Львові – два факультети з українською мовою навчання: гуманітарний (історія і мовознавство) та права і економічних наук.

Насправді жодну з цих обіцянок виконано не було. Навпаки, щоб покласти край сподіванням на скору ліквідацію утравквістичних шкіл, 29 листопада 1930 р. Президент Польщі вніс доповнення до Закону про шкільну реформу, згідно з яким зміна мови навчання могла відбутися не раніше, ніж через 7 років з часу «остаточної ухвали, яка встановлювала мову навчання для даної школи». Оскільки в утравквістичних школах на території Західної України мову навчання останнього разу було визначено в 1930 р., то й відповідні зміни могли наступити не раніше 1937 р. Насправді вони не відбулися ні в 1937 р., ні в наступні роки. У своєму рішенні від 20 лютого 1936 р. Комітет у справах національностей при Раді міністрів Польщі рішуче заявив, що, «з огляду на необхідність забезпечити локальні інтереси польської меншини» про «скасування утравквізації» не може бути й мови. Більше того, наприкінці 1930-х рр. санаційний уряд вже почав розцінювати утравквістичні школи як пройдений етап, як систему, що вже себе давно вичерпала і за нових умов перетворилася в гальмо для подальшої, інтенсивнішої полонізації українського населення. За таких обставин ішлося про перегляд і скасування шкільного Закону від 31 липня 1924 р., основна суть якого й полягала в запровадженні утравквістичних шкіл як етапу до загальної полонізації всієї шкільної освіти.

Власне, тому й відбувалася остаточна ліквідація решток українського шкільництва. У

1936-1937 навчальному році з 4890 освітніх шкіл, розташованих на території трьох воєводств Західної України – Львівського, Станіславівського і Тернопільського – налічувалося 2348 польських (48%), 2142 утравістичні (43,8%) і 392 українські (8%) школи. Кількість останніх у порівнянні з 1926-1927 навчальним роком зменшилася майже вдвічі. У Волинському воєводстві з 2088 освітніх шкіл польських було 1459, утравістичних – 520. Українських шкіл було тільки 8, у них навчалися всього 1,2 тис. дітей, що становило ледве 5% від кількості всіх дітей шкільного віку.

За даними міністерства освіти в 1930-1931 навчальному році у сільській місцевості Західної України з 3348,9 тис. дітей української національності в польських школах навчалися 56,7 тис. (14,7%), в утравістичних – 250,8 тис. (65,2%), в українських – 77,1 тис. (20,1%). У містах з 31,2 тис. дітей української національності в польських школах навчалось 22,5 тис. (72,1%), в утравістичних – 6,6 тис. (21,1%), в українських – 2,1 тис. (6,7%). У 1936-1937 навчальному році на території Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств у польських школах навчалось 52,8%, в утравістичних – 40,9%, а в українських – вже тільки 6% від кількості всіх учнів. Порівняно з 1931-1932 навчальним роком кількість дітей української національності, які навчалися в українських школах, зменшилася на 36,5 тис.

Відповідно до шкільної реформи 1932 р. в Польщі було запроваджено триступеневу систему початкових шкіл: першого ступеня – 4-класна, другого – 6-класна і третього – 7-класна. Школи першого ступеня, в яких весь процес навчання проводився одним або двома вчителями, були розраховані на те, щоб дати дітям тільки елементарні знання. У 1938-1939 навчальному році з 5 тис. загальноосвітніх шкіл на території Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств 3,4 тис. були першого ступеня, і в них навчалось 39% усіх дітей шкільного віку. В школах другого ступеня навчалось 23,4% дітей, а третього – 37,6%.

Діяльність професійних шкіл, як відзначалося в розпорядженні міністерства освіти, була покликана сприяти «господарському піднесенню польських елементів, зокрема посилення їхньої експансії і здобуття господарської переваги». Тому в ці школи приймали переважно дітей польської національності. У 1938-1939 навчальному році на території Східної Галичини у 136 професійних школах навчалися 14,2 тис. учнів, серед них дітей польської національності – 10,3 тис., або 73%, а української – 1,7 тис., що становило всього 12%.

Незважаючи на обіцянки відкрити державні гімназії та ліцеї з українською мовою

навчання, польський уряд продовжував ліквідацію українських середніх навчальних закладів, зокрема приватних. У 1930 р. під приводом того, що «вчителі не виховують молодь у державному дусі» й не прищеплюють їм «почуття поваги до уряду та його розпоряджень», були заборонені українські приватні гімназії у Дрогобичі, Рогатині й Тернополі, а в 1938 р. – у Кременці. В 1938-1939 навчальному році зі 138 загальноосвітніх шкіл у Західній Україні українських було всього 25 (з яких 18 приватних), у них навчалися 5,6 тис. учнів. 10 грудня 1938 р. міністерство внутрішніх справ звернулося до міністерства освіти з вимогою загалом заборонити приватну форму навчання у Західній Україні як політично шкідливу, що не відповідає інтересам Польської держави.

Дискримінація українців поширювалася й на вищі навчальні заклади. У 1930-х рр. продовжував застосовуватися принцип «numerus clausus», що призвело до майже повного витіснення молоді національних меншин із вищих навчальних закладів Польщі. У 1929 р. до Львівської ветеринарної академії було прийнято тільки 25 студентів української національності, у 1930 р. – 14, у 1931 р. – 9, а в 1932 р. – всього 7. У 1932-1933 навчальному році в усіх вищих навчальних закладах Польщі навчалися тільки 3,2 тис. студентів української національності, що становило 6,3% [2; 5, с. 224-334].

Дискримінаційна, асиміляційна політика польського уряду значно гальмувала не тільки соціально-економічний, але й національний та культурно-освітній розвиток українців, зокрема селянства Східної Галичини та Західної Волині. З огляду на це винятково важлива роль у захисті й перш за все розвитку культурно-освітнього рівня селян належала різним громадським товариствам і організаціям, які за умов іноземного поневолення перетворювалися у свого роду «державу в державі», тобто намагалися перебрати на себе частину державних функцій для повнішого забезпечення соціально-економічних та національно-освітніх, загалом усіх життєво важливих потреб українського населення. Активну участь у діяльності цих громадських організацій брали різні за віком та соціальним статусом групи селян. Це свідчило про зростання їхньої ролі у громадсько-політичному житті та розв'язанні найскладніших економічних і соціальних проблем західноукраїнських земель міжвоєнного періоду. Створювалися фінансово-господарські кооперативи, які відіграли значну роль у розбудові селянських господарств і піднесенні професійного та культурно-освітнього рівня селян.

Наймасовішими культурно-освітніми товариствами були «Просвіта» і «Рідна Школа».

Число їхніх місцевих філій та активних членів постійно зростало. В порівнянні з 1925 р. кількість місцевих структур «Просвіти» у Східній Галичині зросла в 1937 р. з 6,9 тис. до 32,5 тис., читальень – з 2,020 до 3,218, а бібліотек, відповідно, з 978 до 3204. Наприкінці 1930-х рр. у різних місцевостях, насамперед у селах, товариство «Рідна Школа» створило 2074 освітні гуртки, членами яких були 106 тис. осіб [12, с. 174-177].

Головним своїм завданням «Просвіта» і «Рідна Школа» вважали насамперед підвищення загальноосвітнього і культурного рівня українців, зокрема ліквідацію неписьменності. Питома вага неписьменних осіб ще у 1920-х рр. становила понад 35%; більшість із них належали до селянства. Тому це питання залишалося однією з найгостріших соціальних проблем. Постійні заклики «Просвіти» і «Рідної Школи» стати на боротьбу з неписьменністю підтримували всі національно-культурні товариства й духовенство на чолі з митрополитом Греко-католицької церкви Андреем Шептицьким. Було опубліковано десятки poradників та підручників, зокрема «Про освітні листки», буквар «До сонця». Крім того, тільки в 1933-1938 рр. було організовано 700 курсів для понад 1,6 тис. осіб. Усвідомлюючи значимість ліквідації неписьменності, селянство активно підтримувало заклики громадських культурно-освітніх товариств і духовенства, брало активну участь у діяльності різних гуртків і курсів, що дало значні позитивні наслідки. В одному з листів від селян до стрийської філії товариства «Просвіта» було сказано: «Ми отримали ключ від своїх очей і тепер пізнали, що то є «Просвіта», бо ми уміємо читати і писати».

Товариствам «Рідна Школа» і «Просвіта» належала також вирішальна роль у створенні приватного шкільництва, яке було покликане насамперед не тільки приглушити та зупинити катастрофічні наслідки асиміляторської політики польського уряду, але й утвердити національну свідомість та забезпечити патріотичне виховання молоді. Наприкінці 1930-х рр. у Західній Україні функціонувало 20 приватних загальноосвітніх середніх навчальних закладів – гімназій та ліцеїв, а також 7 фахових шкіл. Але через те що польський уряд постійно переслідував і без будь-яких поважних причин закривав приватні навчальні заклади, товариства «Просвіта» і «Рідна Школа» періодично організовували курси підвищення професійного та культурно-освітнього рівня селян. У 1930-х роках на кожну читальню «Просвіти» припадало щорічно 10-14 викладань за участю в середньому 80-120 селян. У гуртках «Рідної школи» впродовж 1936-1938 рр. було прочитано 1760 рефератів для 48,5 тис. слухачів. Зростала популярність курсів українознавства «Рідної школи», яких за 1933-

1938 рр. було проведено 43 для понад 1 тис. учасників. [9, с. 11, 12, 36].

Водночас «Просвіта» і «Рідна Школа» урізноманітнювали тематику та збільшували кількість видань науково-популярної літератури, газет і журналів; серед них, зокрема, «Українська школа», місячник «Життя і знання», календарі та альманахи. Великої популярності набуло видання «Історична бібліотека». Систематично організовувалися акції «Просвіти» «Одна книга – одна родина». Внаслідок таких і подібних заходів різко зростала кількість відвідувачів бібліотек і читальень товариств «Просвіта» і «Рідна Школа». У 1930-х рр. просвітянськими книгозбірнями користувалися в Західній Україні понад 1,5 млн. селян, вдвічі більше, ніж у довоєнні роки. У громадських бібліотеках «Рідної Школи» було 17 тис. читачів, з них 70% становила молодь, яка прочитала понад 90 тис. книжок. Тематична структура запитів відвідувачів читальень була такою: 47% – художня література; 30% – історична та суспільно-політична література; у решті джерел висвітлювалися господарські проблеми [9, с. 42-43, 51, 78-83; 10, с. 12-13].

Громадські культосвітні товариства та організації утверджували в селянства почуття національної гордості за свою Батьківщину і за величні діяння її славетних предків, формували соборну відповідальність за свою долю й за долю всього українського народу, стимулювали прагнення стати причетними до відновлення державної незалежності і соборності України. Пріоритетним у цьому контексті було урочисте відзначення доленосних подій в історії України, насамперед боротьби українського народу за державну незалежність, створення УНР та ЗУНР, славних сторінок Українських Січових Стрільців, Галицької Армії, незабутнього подвигу героїв Крут тощо.

Для пошанування пам'яті борців за волю України у Львові в 1921 р. було створено «Крайовий комітет захисту військових могил», а в 1927 р. – «Товариство захисту військових могил». Цій же благородній справі було підпорядковано діяльність громадських музеїв: «Гуцульщина» в Коломиї, «Бойківщина» у Самборі, «Лемківщина» в Сяноку, «Яворівщина», «Сокальщина», «Український Подільський музей» та інших. В їхній діяльності брали участь тисячі селян, завдяки чому ці музеї поповнювалися рідкісними експонатами з багатьох сіл. Для вивчення історії краю та її популяризації багато зробило товариство «Плай», засноване в 1924 р. У 1937 р. було створено «Український педагогічний музей», який відтворив самовіддану працю вчителів, спрямовану на збереження і розвиток рідного слова, вдосконалення роботи шкіл із українською мовою навчання.

А гартувала свою волю та формувала національний і політичний світогляд селянська молодь у різноманітних громадських культурно-освітніх та військово-спортивних організаціях і товариствах. Йдеться насамперед про товариства «Сокіл-Батько», «Січ», «Луг», скаутську організацію «Пласт», Союз української поступової молоді ім. М. Драгоманова «Каменярі». Важлива роль у формуванні нового покоління української молоді належала українським гімназіям, насамперед приватним, які працювали у Львові, Бережанах, Бориславі, Перемишлі та інших містах. [10, с. 31-34, 110; 15, с. 67-69, 115-116, 132-187, 209-222, 266-281]. Саме ці громадські культурно-освітні товариства, а також українські школи готували молоду генерацію західноукраїнських земель до патріотичного вчинку – здобути незалежність України або померти в боротьбі за її волю.

Завдяки зусиллям культурно-освітніх організацій та греко-католицького духовенства західноукраїнське селянство не тільки прилучилося до волелюбних та культурно-освітніх набутків українського народу, але й прислуговувалося до їх збагачення. У міжвоєнний період майже в кожному селі під опікою товариств «Просвіти» і «Рідної Школи», інших громадських організацій діяли гуртки художньої самодіяльності. Сільські театральні колективи ставили українську та світову класику, а хори – виконували перлини вітчизняної пісенної спадщини та локальні пісні того чи іншого регіону або села. Наприклад, у 1937 р. на Закарпатті при філіях «Просвіти» функціонувало 135 театральних гуртків, 94 хори, 12 духових оркестрів, 44 спортивні гуртки, в яких були задіяні понад 17 тис. учасників. Все це сприяло зростанню культури села, поліпшенню морально-етичної ситуації, підносило патріотичні почуття, породжувало благородні безкорисливі вчинки заради інтересів загалу, приглушувало злої пам'яті принцип: «Моя хата скраю...».

Власне, всі ці обставини і дають підставу зробити висновок про те, що у 20-30-х рр. ХХ ст. на західноукраїнських землях формувалося, в порівнянні з кінцем ХІХ - початком ХХ століть, якісно нове селянство. Воно, по-перше, стало основним джерелом поповнення української інтелігенції, національної еліти. Якщо у ХІХ та на початку ХХ століть інтелігенція поповнювалася фактично переважно за рахунок самовідтворення з родин духовенства, то в післявоєнний період інтелігенція набувала рис головним чином селянської за своїм походженням. По-друге, внаслідок цього, а також з огляду на загальне піднесення культурно-освітнього рівня селянства та зростання його політичної активності, воно ставало не тільки основним носієм української

національної ідеї, але й головним соціальним борцем за її здійснення.

Важлива роль у підтримці громадських культурних спілок та об'єднань, а отже й у піднесенні культурно-освітнього рівня українського населення, належала кооперативним господарським кредитно-фінансовим установам. У статуті «Сільського господаря» було задекларовано: головне його завдання полягає в тому, щоб «поза господарською діяльністю він мав можливість проводити культурно-освітню діяльність та підносити аграрну культуру Об'єднання кооперативів». «Не маючи своїх шкіл, – стверджував один із керівників «Сільського господаря» Юліян Павликівський, – не маючи того, що підтримувало б український культурно-національний рух, нам залишається лише кооперація і «Просвіта»... Це була права і ліва рука українського відродження... Саме вони й повинні були вкropити в українців громадянського духа, скріпити нашу народну організацію, підтримати наше національне життя, заступаючи йому державну опіку, виробити в нас смисл й організаційний дух взаємодопомоги і солідарності, навчити нас посвяти для загалу, бо їх ключ – один для всіх, а всі для одного... Що лише через кооперацію, через спілчанські згуртування зможемо найскоріше піднести загальну культуру народу» [6, с. 43; 14, с. 60-67].

Іншими словами, культурно-освітні товариства, зокрема «Просвіта» і «Рідна Школа», а також кооперативні господарські та кредитно-фінансові структури були покликані формувати нову людину, яка гармонійно поєднувала б у собі здатність захищати власні права, поєднуючи їх із інтересами й потребами громади, суспільства загалом.

У цьому контексті покажемо документ, збережений у замуrowаній стіні храму святих Володимира і Ольги у Старому Добротворі. На місці згорілої в 1915 р. в селі Добротвір каплиці 1935 року селяни почали споруджувати новий храм. А в 2000 р. під час його реставрації виявили у замуrowаному схові меморіальну записку отця Андрія такого змісту: «Будова цього храму зачалася 3/9 1935 року, а скінчилася за два роки 1937. Будували під проводом отця Володимира Тишковського, пароха Добротвора, родом з Сокаля. Та церква будована добровільними датками... робота піхотою і фірманамі безплатно, а з охотою... Кільканадцять разів збирали курей по цілому Добротвору та по присілках. Щонеділі збирали по хатах прядиво і льон. А було тих хат 613: у 400 жили українці, у 37 – жиди, в інших домах мешкали поляки. Інтелігенти, які повиїздили з Добротвора і працювали на державних і приватних посадах, офірували на хрести. Троє

селян по жертвували по кавальчику поля на будову церкви. Двоє, умираючих, офірували на храм по 300 злотих. Камінь везли з Батятича, цеглу з Камінки по 50-100 фір за раз висилали. Парубки зібрали гроші на скло, дівчата – на бляху. Працювали на будівлі українські майстри. Теслярську і столярську роботу виконували Дмитро Януш з вулиці Бельської коло цвинтару, Йосип Баб'юк з Кута, Петро Пашечка з Бельської та інші. Ковальську роботу виконував Євстахій Брикайло з Забуська. Склепіння на куполах зроблені на дротяній сітці, а решта склепінь – цеглові. У Фоліарах в церкві є 32 грубих зрубів. Храм будований на залізі і цементі... Як є єдність у народі і добрий провід – то можна великі річі сотворити, – написав у заключному слові посланець з минулого. У той час сто цегол коштували 38 злотих. На ту церкву пішло понад 600 тисяч цегол» [3].

Важлива роль консолідації громадянського суспільства в міжвоєнний період належала жіночому руху, насамперед діяльності «Союзу українок». Витоки гендерного руху в Західній Україні сягають кінця XIX - початку XX століть, періоду наростання боротьби за відновлення державної незалежності та соборності України. Саме в цей період у багатьох містах Східної Галичини створювалися жіночі організації – «Товариство руських жінок» у Станіславові та Стрию, «Жіночий кружок» у Коломиї, Бережанах, Рогатині та Яворові, які після завершення Першої світової війни об'єдналися в «Союзі українок». Вже у травні 1918 р. відбулося перше засідання комітету підготовки з'їзду «Товариства українок», а 12 листопада 1921 р. відбулися установчі збори, котрі й заснували «Союз українок» та підготували програму надзвичайного з'їзду. Цей з'їзд було проведено 22 грудня 1921 р. у Львові в Народному домі. В ньому взяли участь 387 делегатів з усіх закутків Галичини, Буковини, Волині та Наддніпрянщини, а також з різних осередків еміграції – Відня, Праги, Тарнова. Головою з'їзду було обрано Костянтину Малицьку, її заступницями – Ольгу Ципановську та Софію Вольську-Мулину, а секретарями – Климентину Кульчицьку, Стефанію Савицьку та Ганну Зоряну. Організатори з'їзду визначили його головне завдання так: проголосити національно-громадське кредо українських жінок, роворушити українське жіноцтво та використати цей настрій для організаційної праці. З'їзд звернувся до міжнародного жіноцтва з апелем «До совісті й почувань зорганізованого жіноцтва Європи й Америки, щоб вони впливали на громадські й державні чинники своїх народів, спричинилися до зміни їх політики в користь сорокамільйонного українського народу».

Українська преса охарактеризувала з'їзд як «перший жіночий сойм, який презентував

жіноцтво на всіх українських землях як важливий документ рішучої готовності українського жіноцтва мати для себе такі самі права, які мають чоловіки та бажають взяти участь в громадсько-політичній акції, хочуть стати співдіючим чинником у нашому політичному житті. Як бачимо, наші жінки зриваються до високого злету, бажаючи розпочати нову епоху жіночого руху» [8].

Масштаби діяльності «Союзу українок» у 20-х та початку 30-х рр. XX ст. було докладно проаналізовано на черговому з'їзді, який відбувся 23-27 червня 1934 р. у Станіславові. На цей час «Союз українок» був однією із найвпливовіших і наймасовіших громадських організацій: він об'єднував 73 філії, 1200 гуртків і 48 тис. членів. Наприкінці 1930-х рр. кількість членів «Союзу українок» зросла до 100 тис. У з'їзді взяли участь делегати від Галичини, Волині, Полісся, Буковини, Бесарабії, Закарпаття, політичних еміграцій з Великої України, Сполучених Штатів Америки, Канади та Аргентини – представники всього українського народу. Саме з огляду на це станіславівський з'їзд було названо Всеукраїнським Конгресом. Його привітали представники багатьох міжнародних і національних жіночих організацій країн Європи та українських емігрантських товариств, господарсько-фінансових кооперативів та багатьох культурно-освітніх спілок і об'єднань Західної України.

Ось їх далеко не повний перелік, який засвідчує масштабність розбудови структур громадянського суспільства в Західній Україні:

- Українське Крайове Товариство Охорони Дітей і Опіки над Молоддю у Львові;
- Товариство Взаємних Убезпечень «Карпатія»;
- Крайовий Молочарський Союз – Кооперативи «Маслосоюз»;
- Центральний Кооперативний Банк Крайового Союзу Кредитового у Львові;
- Архиепископська Рада Католицької Акції Української Молоді у Львові;
- Товариство Прихильників Освіти у Львові;
- Культурно-Освітнє товариство «Основи» у Ковелі;
- Українське Лікарське Товариство у Львові;
- Руханкове Товариство «Сокіл-Батько» у Львові;
- Союз Діячів Українського Театрального Мистецтва у Львові;
- Агрономічно-Технічне Товариство «Праця» ім. Івана Левинського у Львові;
- Українське Технічне Товариство у Львові;
- Товариство Святого Андрея у Львові;
- «Дністер» – Товариство Взаємних Убезпечень у Львові;

- Українське Товариство Прихильників Мистецтв у Львові;
- Товариство Українських Ремісників, Промисловців і Торговців у Львові;
- Видавництво «Народна Справа»;
- Красвий Союз «Народна Торгівля»;
- Стоваришення «Народна Гостинниця»;
- Українське Протиалкогольне Товариство «Відродження»;
- Українське Товариство Допомоги Емігрантам з України та їх Родинам;
- Союз Українських Купців у Львові.

Програмну доповідь «Українська дійсність і завдання жінок» виголосила Мілена Рудницька, яка зосередила головну увагу на концептуальних проблемах українського національно-визвольного руху та ролі в цьому процесі українського жіноцтва, підкресливши, що п'ятдесятирічний ювілей українського жіночого руху відзначається «у важких часах, котрі ще не переживав український народ у своїй історії та не переходив такого лихоліття і такого пекла фізичних страждань». Мілена Рудницька виокремила кілька причин такої драматично-трагічної ситуації. Насамперед це наслідки «невдачі визвольної боротьби та пошматування України між чотирма державами». «Чим далі від нашої визвольної-державної спроби, – наголосила вона, – тим ясніше розуміємо і тим дошкульніше відчуваємо трагедію нашої бездержавності... і тим краще здаємо собі справу, що значить нестача політичної незалежності, яка означає не тільки економічний визиск, але й духовне каліцтво», оскільки «бездержавність – це підсвідоме почуття меншевартності в одних і почуття нестерпного пониження й сорому – у інших». Однак, на переконання Мілени Рудницької, «це не вичерпує ще трагічне положення українського народу... Те, що діється нині на Радянській Україні, переходить межі найбільш хворобливої уяви. На окреслення цього є тільки одне слово: жах. Там іде боротьба не за владу, не за громадські права, не за особисті вольності, а за найбільш елементарні засоби людського животіння. Ось ми є свідками як наш віковий ворог – Москва – почав з нами боротьбу за саме наше біологічне існування... Ми є свідками вимордування нашого народу голодом, витвореним свідомо й організовано, як метою, що має на цілі приборкати, здушити всі протирадянські настрої, всі самостійницькі течії і національно-державні змагання народу..., а побіч винищення України голодом – ми були і є від ряду літ свідками, як большевики нищать усі питомі прикмети нашого народу, всі його моральні, культурні і господарські цінності... релігію і вірування, історичну традицію і народний побут й засади та силою нав'язує чужі українському народові форми господарського і духовного життя...».

Мілена Рудницька переконливо обгрунтувала наступну тезу: «Не тільки ці думки затроюють нам духу аж до дна... і соромом палять нам обличчя... коли хочете мати повну картину у яких умовах відбуваємо наш Конгрес..., додайте до факту бездержавности та фізичного винищення народу за Збручем – ще й наш внутрішній хаос і розбиття..., коли розпорошення національних сил не йде по лінії здорових суспільних течій..., а зводиться переважно до явищ анархії..., вузьких групових або й особистих амбіцій та інтересів... Такі панують невідрадні відносини, – робить висновок Мілена Рудницька, – серед громадянства всіх західних земель та серед політичної і заморської еміграції...».

Все ж і за цих винятково драматичних обставин Мілена Рудницька побачила «не тільки темні краски, але й світлі барви». До таких відрадних явищ, на її переконання, «...належить передовсім майже повна ліквідація радянськості, яке довгий час мов гангрена розкладала організм західноукраїнського громадянства. Події, які zostали на Радянській Україні в останньому разі, безоглядне знищення червоним царатом усіх проявів українства, а передовсім голод – відкрили очі навіть найбільш незрячим, а рівночасно підірвали ґрунт большевицьким агентурам». І далі: «Незвичайно позитивне явище серед темряви нашого життя – це факт, що щезли територіальні партикулярні розбіжності і конфлікти між Наддніпрянською і Наддніпрянською віткою українського народу. Вирівнялося і затерлося глибоке провалля, яке викопали були між Галичиною і Великою Україною події й промахи 1919 і 1920-х років. Загоїлися рани і пішли в забуття взаємні кривди, жалі й претензії, а до голосу прийшло те, що найсильніше, це, що з'єднує: зв'язок крові, свідомість спільноти, почуття нерозривності в добрій і злій долі».

А далі Мілена Рудницька пригадала учасникам Конгресу, що саме українські жіночі товариства першими серед європейських осередків української політичної еміграції, зокрема у Відні в 1920 і 1924 рр., консолідували українську політичну еміграцію з Великої України та Галичини, що український жіночий з'їзд у грудні 1921 р. у Львові «перший кинув гасло замирення з'єднаних частин народу й національної єдності й консолідації та що це гасло, зорганізоване жіноцтво послідовно переводило в життя на протязі минулих тринадцяти літ». З огляду на це вона навела незаперечні факти, які засвідчували, що «в Західній Україні українська ідея доказує чудеса, бо тут український загал в організаційній, конструктивній праці творить власні життєві форми. Та у тій вагомій боротьбі за кожен п'ядь землі, за кожний хатній поріг, за кожен

читальню і кооперативу гартує свої сили», і «в цій переміні потенційної енергії народу українська жінка грає не меншу роллю у ній як чоловік».

Власне в цьому контексті Мілена Рудницька й загалом учасники Конгресу закликали до подальшої консолідації українства, «щоб у тих процесах, які йдуть у світі, і які ми – по волі чи неволі втягнені (йшлося про загрозу виникнення Другої світової війни), не бути об'єктом, а стати суб'єктом історії. Річ у тім, щоби не стояти тільки на периферії подій, а бути їх співтворцями, бути жовнірами, які боряться за краще завтра та будують власними зусиллями невдачами і побідами свою майбутність».

Виголошена Міленою Рудницькою новаторська концептуальна доповідь справила на учасників конгресу глибоке враження. «Такої промови, – заявляли учасники Конгресу, – ми не чули від часу, як помер Євген Олесницький. Пані Мілена Рудницька – це перший промовець між українськими послами» [7].

Наприкінці свого виступу Мілена Рудницька закликала українське жіноцтво до єдності та консолідації. «Заключіть пакт не агресії, внутрішнього перемир'я – зверніть усі зусилля на зовні, на конструктивні цілі замість на взаємне поборювання. Це домагання мусимо поставити рішуче до громадянства. Ми хочемо взяти на себе половину відповідальності за долю народу... Батьківщина нас потребує, вона потребує матері, не стільки її тепла і м'якості її ніжності і розуміння, а потребує також материнського доброзичливого ока, материнських запопадливих порядкуючих рук, потребує материнської інтуїції і потребує материнськості в значенні духовності космічної сили». Мілена Рудницька висловила рішучу впевненість у тому, що «український народ може і буде жити тільки тоді, коли у свою службу запряже поруч чоловічих також духовні й моральні сили жіноцтва».

Національний Конгрес у Станіславіві схвалив ідею скликання Всеукраїнського національного Конгресу, вважаючи його «необхідним засобом національної консолідації українського народу в найтрагічнішу добу його історії». «Союз українок» співпрацював і координував свою діяльність із міжнародними жіночими організаціями. У жовтні 1937 р. Мілена Рудницька стала головою «Світового Союзу Українок», а в 1938 р. – головою новоствореної жіночої організації «Дружина Княгині Ольги» та головним редактором двотижневика «Жінка» – ідеологічного органу «Союзу українок».

У міжвоєнний період поряд із «Союзом Українок» продовжували активно діяти товариства «Просвіта» і «Рідна Школа». Вони залишалися універсальними організаціями серед

структур громадянського суспільства. Поле їхньої діяльності поширилося не тільки на культурно-освітні ділянки, але й на господарські та кредитно-фінансові кооперативи. Власне, це й зумовлювало зростання їхнього впливу на різні культурно-освітні та соціально-економічні аспекти життєдіяльності українського суспільства, що засвідчувало структурне розростання. Напередодні Першої світової війни у Східній Галичині було 522 читальні «Просвіти» зі 107 тис. членами. У 1938 р. у структурі «Просвіти» працювали вже 3,2 тис. читалень, що нараховували 360 тис. членів. У вересні 1939 р. «Просвіта» мала 84 філії у повітах і селах, 3208 читалень, де гуртувалося понад 500 тис. активних членів, тобто близько 15% усього дорослого українського населення. В читальнях «Просвіти» діяло 2 тис. театральних гуртків, які об'єднували 48 тис. аматорів. Упродовж 1933-1935 рр. вони провели близько 20 тис. вистав. Понад 6 тис. музикантів-аматорів та близько 20 тис. співаків розвивали свої здібності у 135 аматорських оркестрах. У 1930-і рр. було влаштовано понад 3 тис. концертів на честь Тараса Шевченка, 667 – на пошану Івана Франка, 541 – на свято книжки, понад 2,7 тис. – на честь «Просвіти». Щорічно в читальнях «Просвіти» виголошувалося понад 15 тис. лекцій [10, с. 12-13].

Часописи «Просвіта» користувалися найбільшою популярністю. Товариство проводило також велику благодійницьку діяльність, зокрема допомагало сиротам, інвалідам, ветеранам визвольних змагань.

Аналогічну діяльність проводило й товариство «Рідна Школа», яке об'єднувало 17 тис. членів у близько 2 тис. місцевих осередків, утримувало 10 приватних гімназій, стільки ж фахових середніх закладів, у яких навчалося 8,5 тис. учнів.

Кооператив «Сільський господар» мав 1,4 тис. гуртків, понад 15 тис. членів. У 1932 р. Ревізійний Союз Українських Кооперативів мав 3134 спілки, які об'єднували понад 400 тис. членів. Річний обіг їхнього капіталу сягав майже 100 млн. злотих.

Відзначимо, що в 1930-х рр. понад 45% молодих людей віком від 18 до 25 років належали до того чи іншого громадського товариства. Загалом майже 10% студентів належали до різних фахових культурно-освітніх та політичних об'єднань. Військово-спортивне товариство «Луг» мало 1075 осередків, у кожному з яких налічувалося по 30-50 членів. У 1470 організаціях «Сокола» гуртувалося понад 70 тис. юнаків і дівчат. Український Спортивний Союз налічував 128 товариств і 16 тис. членів. У 175 Каменярських спілках об'єднувалося понад 10 тис. юних патріотів. «Пластом» опікувався митрополит Андрей Шептицький. У вересні

1936 р. „Пласт” було заборонено. Він об'єднав 93 курені та 6 тис. членів. [11, с. 31-34, 110].

Повсюдне розгалуження мережі структур українського громадянського суспільства в Західній Україні у міжвоєнний період засвідчувало рішучу готовність і здатність взяти на себе відповідальність за суспільно-політичне і національно-культурне життя українського суспільства. Як усередині країни, так і на міжнародній арені вони були визначальним суб'єктом впливу на подальшу долю українського народу, його боротьбу за державну

незалежність і соборність України.

На жаль, після встановлення на зламі 1939-1940 рр. радянського тоталітарного режиму в Західній Україні всі структури громадянського суспільства, зокрема культурно-освітні товариства й організації були ліквідовані, а багато їхніх керівників та чільних діячів репресовано. Навіть таку суто аполітичну установу як Наукове Товариство ім. Т. Шевченка в січні 1940 р. також було ліквідовано, а її майно передано у власність Академії Наук Української РСР [4, с. 79-84].

1. Державний архів Львівської області. – Ф. 1. – Оп. 58. – Спр. 347. – Арк. 48-72.
2. Центральний Державний історичний архів у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Арк. 12, 174-177.
3. Дружбляк Н. Під куполом храму скарби «зимували»... 72 роки. Реставруючи церкву у Старому Добротворі майстри знайшли старий лист і заборонені книги / Наталія Дружбляк // Високий Замок. – 2011. – 20-26 жовтня.
4. Культурне життя в Україні. Західні землі. Збірник документів і матеріалів. – Том.1: 1939-1953 // Відп. ред. Ю. Сливка. – К.: Наукова думка, 1995. – 748 с.
5. *Mały rocznik statystyczny*. – Warszawa, 1934. – S. 224-334.
6. Павликовський Ю. Слідами розвою ідеї кооперації і союзного устрою в народній торгівлі / Юліан Павликовський. – Львів, 1923. – 43 с.
7. Промова голови «Союзу Українок» Мілени Рудницької при відкритті Українського Жіночого Конгресу в Станіславові 22 червня 1934 року // Діло. – 1934. – Ч. 167-168. – 27-28 червня.
8. Рудницька М. Голоси преси про з'їзд / Мілена Рудницька // Жінка. – Львів, 1937. – 1, 2-15 січня.
9. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX - кінець 30-х років XX ст.) / Борис Савчук. – Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 138 с.
10. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Борис Савчук. – Рівне: Ліста, 1996. – 147 с.
11. Савчук Б. Український «Пласт». 1911-1939 / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: «Лілея» НВ, 1996. – 261 с.
12. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в політиці польської та української буржуазії. 1921-1939 / Ю. Ю. Сливка. – К.: Наукова думка, 1985. – 279 с.
13. Струк З. Організація українського кооперативного руху на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) / Зоряна Струк. – Львів, 1933. – С. 24-28.
14. Струк З. Діяльність українських кооперативів у Західній Україні. 1921-1939 рр. / Зоряна Струк. – Львів, 2000. – 151 с.
15. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга половина XIX - перша половина XX ст.) / Богдан Трофим'як. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 692 с.
16. Целевич В. Про нові польські шкільні закони. Зі вступом посла Сергія Козицького / Володимир Целевич. – Львів, 1925. – 47 с.

РЕЗЮМЕ

КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ И МОЛОДЕЖНО-СПОРТИВНЫЕ ОБЩЕСТВА И ОРГАНИЗАЦИИ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ (20-30-е ГОДЫ XX ВЕКА)

Панфилова Т. О. (Львов)

В статье проанализированы этапы обновления и развертывания деятельности культурно-образовательных и молодежно-спортивных товариществ и организаций, их роль в повышении культурно-образовательного уровня украинского населения края, особенно крестьянства, деятельность товариществ «Просвіта», «Рідна школа», а также молодежных организаций.

Ключевые слова: «Просвіта», «Рідна школа», ассимиляция, полонизация, «Пласт», «Сич», «Луг».

SUMMARY

CULTURAL-EDUCATIONAL AND YOUTH-SPORT SOCIETIES AND ORGANIZATIONS OF WESTERN UKRAINE (20-30th OF XX CENTURY)

T. Panfilova (Lviv)

The stages of renovation and development of activities of the cultural-educational and youth-sport societies and organizations are analyzed in the article, as well as their role to increase cultural-educational level of Ukrainian population in the region, especially peasants. Special attention is given to activity of societies «Prosvita», «Ridna shkola» and youth organizations.

Key words: «Prosvita», «Ridna shkola», assimilation, polonization, «Plast», «Sich», «Lug».

УДК 94 (477) «1928/1932»

ВИСЕЛЕННЯ НЕПМАНІВ УКРАЇНИ ТА РЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ ЇХНЬОГО ЖИТЛА (КІНЕЦЬ 1920-х – ПОЧАТОК 1930-х РОКІВ)

Щербина І. В. (Харків)

У статті проаналізовано один із напрямків репресивних дій радянських державних органів стосовно приватних підприємців в Україні в період «великого перелому». Вилучення житла та виселення колишніх непманів та членів їхніх сімей розглядається як один із засобів остаточної ліквідації приватного сектору в економіці країни. За рахунок цих дій партійні та державні органи намагалися частково зменшити гостроту житлової кризи в країні та посилити класове протистояння в суспільстві, перенаправляючи в такий спосіб енергію масового соціального невдоволення умовами життя на приватних підприємців.

Ключові слова: нова буржуазія, ренаціоналізація житла, ліквідація приватного сектора, соціальна дискримінація.

Кожен новий етап розвитку суспільства дає історичній науці можливість знову перевірити минуле сучасним, за допомогою ретроспективного аналізу побачити ті деталі, риси і закономірності, які раніше були поза увагою дослідників або трактувалися однобічно. Подібний підхід до вивчення минулого не тільки забезпечує безперервність історичного процесу, а й надає сучасному суспільству змогу зробити висновки з успіхів і невдач пройденого шляху, об'єктивніше оцінити власні сили та можливості.

Сказане цілком справедливо для нинішнього етапу розвитку українського суспільства, що характеризується складними перехідними процесами, напруженим пошуком оптимальної системи соціально-економічної, політичної, соціокультурної організації, здатної модернізувати країну відповідно до вимог нового постіндустріального розвитку.

В даному контексті важливим, на наш погляд, є аналіз ролі держави в соціально-економічному розвитку країни, особливо на перехідних етапах. При цьому слід розглядати як позитивний, так і негативний досвід вирішення значущих для суспільства проблем. З огляду на це аналіз процесу руйнації непу дозволить показати, яку деструктивну роль може відігравати держава, якщо втручання в економіку

набуває масованого характеру. В соціальному плані ліквідація приватнопідприємницького сектора в економіці супроводжувалася як експропріацією засобів виробництва, так і позбавленням підприємців та членів їхніх сімей житла, що ставило їх на межу фізичного виживання.

Проблеми нової економічної політики знайшли досить широке висвітлення в публікаціях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників [3]. У той же час значну кількість питань ученими-істориками ще розглянуто недостатньо або лише поставлено. Так, об'єктивного та більш змістовного аналізу потребують процеси експропріації нової буржуазії наприкінці 1920-х - початку 1930-х рр. та соціальні наслідки репресивних дій державних органів стосовно приватних підприємців та членів їхніх родин. Спеціального дослідження потребує державна політика соціальної дискримінації щодо колишніх підприємців в умовах «великого перелому».

Одним із напрямів державної політики експропріації нової буржуазії було виселення непманів та всіх «нетрудових елементів» із муніципальних будинків, що експлуатувалися житловою кооперацією. Гостра житлова криза в містах, що суттєво посилилася внаслідок